

Kritisk blikk på sakkyndigrollen i barnefordelingssaker

Grethe Nordhelle

Psykolog og advokat, privat praksis

En dyktig manipulator kan greie å vippe sakkyndig av pinnen. Jeg vil ta for meg hvordan man avdekker manipulasjon. Det mest sentrale grepet er å avsløre en falsk fortelling.

I barnefordelingssaker har det i de seneste årene vært en betraktelig økning i antallet oppnevninger av sakkyndig med psykologfaglig kompetanse (jf. barneloven § 61; Koch, 2008). Den sakkyndiges rolle er, foruten tradisjonell utredning, både å mekle mellom foreldrene og å veilede dem (Barne- og likestillingsdepartementet, 2004). I samtlige roller forutsetter den sakkyndiges bistand en forståelse av konfliktdynamikken mellom foreldrene.

Sakkyndige i barnefordelingssaker mestrer ofte ikke å avsløre avanserte manipulatorer. Entydige konklusjoner baserer seg på ensidig stillingtagen, noe som kan bli skjebnesvangert for barn som havner hos feil omsorgsperson

Før den sakkyndige kommer inn i bildet, har foreldrene vært til obligatorisk mekling, der de fleste allerede har blitt enige om barna. Det er derfor et beskjedent mindretall barnefordelingssaker den sakkyndige får befattning med, men disse er til gjengjeld ofte krevende. Og etter min oppfatning er manipulasjon en hyppig ingrediens i disse sakene.

Systemsvikt

Mine år som advokat, psykologisk rådgiver og ekstern mekler har vært en rik kilde til å studere manipulasjon i barnefordelingssaker. Det klientene forteller meg, har påfallende likheter, som at sakkyndige sjelden avslører avansert manipulasjon.

Med manipulasjon mener jeg «en bevisst falsk/usaklig presentasjon, som på en skjult måte og med hensikt får andre til å gjøre noe fordelaktig for manipulatoren, som de ikke er klar over at de ellers ikke ville gjøre» (Nordhelle, 2009, s. 24). Det er med andre ord en kynisk utnyttelse av andre som er vanskelig å oppdage når den manipulerende er dyktig. Begrepet manipulator, som benyttes i fortsettelsen, innebærer ikke en ny diagnose, men en beskrivelse av en type adferd. Det er utfordrende for alle å avsløre dyktige manipulatorer, og den begrensede kontakten med familien som den sakkyndige bygger sin forståelse på, gjør avsløring av manipulasjon vanskelig. Men hvis det ikke avsløres, vil den sakkyndige kunne gi råd hvor det ikke tas nok hensyn til barnets behov. For den manipulerende personen har fokus på egne behov, innbefattet ønsket om å ramme den andre forelderen. Da kan barnet bli en salderingspost i det egoistiske prosjektet.

Slike svikt fra sakkyndiges side forekommer ofte nok til at jeg vil karakterisere det som systemsvikt. For slik systemet praktiseres, vil en dommer i de fleste saker forvente en utredning som munner ut i en klar konklusjon (Koch, 2000), og sakkyndige følger dommeres mandat til tross for at de har «et selvstendig ansvar til å begrense seg til vurderinger og konklusjoner knyttet til egen fagkompetanse» (Ot.prp. (2002–03–s. 44). De kan følgelig unnlate å konkludere. Ifølge Koch (2000) fulgte dommeren den sakkyndiges anbefaling i ca. 70 % av sakene. Om det har skjedd manipulasjon, bør vurderes av retten – ikke av en sakkyndig. Det innebærer at vitner trekkes inn i bevisførselen.

I det følgende beskriver jeg noen sentrale grep for å avsløre manipulasjon, og starter med det mest sentrale elementet: hvordan avsløre en falsk fortelling.

Avslør den falske historien

Det er utfordrende å skulle avsløre hvilken hensikt som skjuler seg bak en falsk presentasjon. Manipulerende personer er ofte gode historiefortellere som doserer usannhetene i passende porsjoner slik at det er vanskelig å oppdage løgnene. Disse historiene fortelles for å oppnå noe, og når de fortelles til den sakkyndige, er hensikten gjerne å framstille seg selv som en bedre omsorgsperson enn den andre forelderen. I teorien er den sakkyndige klar over denne faren, men skal man avsløre usannhetene i praksis, må man være grunnleggende skeptisk til enhver godt fortalt historie. Det betyr å hele tiden stille seg spørsmål om hvorfor akkurat dette fortelles nå.

Mistenksomhetens hermeneutikk blir slik sett en nødvendig gjennomgående refleksjon i den sakkyndiges arbeid. Mistanken bør for eksempel vekkes hvis det snakkes mye negativt om den andre og tilsvarende lite om barnets behov, eller hvis manipulatorens sykeliggjør offeret for å undergrave dets troverdighet, eller offerets reaksjoner på vold forvrenses til å handle om dårlige foreldrefunksjoner (se også Barne- og likestillingsdepartementet, 2008, s. 28). Eller hvis den andres (mindre) svakheter formidles helt ut av proporsjoner, slik at den andre forelderen ender med bare å forsvare seg mot urettmessige anklager, framfor å få fortalt sin historie. I en slik situasjon kan konsekvensen bli at manipulatorens friske søkelyset på egne svakheter uten at den sakkyndige gjennomskuer dette.

Den sakkyndige må bruke tid og gå i dybden ved å stille mange og utdypende spørsmål for å avdekke om historier er sanne eller ikke. Det er krevende å skape spontant mange uriktige detaljer. Når historien etterprøves av en sakkyndig, vil en forelder med en uriktig presentasjon lett gå i den fella at man gir en ny variant av informasjon som ikke stemmer overens med det man har sagt før. Fremmedpolitiets intervjuer i familiegjennforeningssaker kan gi nyttige tips til hvordan en kan gå fram. Der blir detaljer om partenes felles historie studert inngående også i separate møter, for slik å avdekke om historien er sann eller ikke. Min erfaring er at en del sakkyndige ikke tar seg tid til å gå i dybden på partenes felles historie, noe som reduserer sannsynligheten for å avsløre manipulerende adferd.

Etter min erfaring er den sakkyndige for sjelden til stede i barnets naturlige, spontane aktiviteter utenfor foreldrenes hjem på en måte som ikke forstyrrer barnets naturlige utfoldelse

Manipulasjonsofferet på sin side er ofte redd for ikke å bli trodd, og kan bli både emosjonell og ustrukturert, slik at poengene ikke kommer fram. Kanskje er offeret også opptatt av å forsvare seg mot manipulatorens usaklige beskyldninger, gjerne framsatt som et ledd i en bevisst avledningsmanøver. Samtidig kan et offer være lett å lede, slik at den sakkyndiges plan for samtalen blir styrende – kanskje uten å få fram offerets viktige, men skjulte informasjon. Den sakkyndige har derfor et særlig ansvar for å hjelpe disse personene til å få formidlet sin egen historie, selv om dette kan ta lengre tid enn for en som er effektiv og veltalende.

Ved også å intervju andre som har fulgt familien på tett hold over tid, kan den sakkyndige få nyttige opplysninger som kan avsløre en falsk framstilling. Besteforeldre har kanskje verdifull informasjon de ønsker å formidle, da de er bekymret for barnas ve og vel. Den sakkyndige bør naturligvis ha et kritisk blikk på fortellingene til personer som står i et lojalitetsforhold til en av partene. Likevel, man bør gjennomføre disse samtalene med et like åpent sinn som man

møter de andre partenes fortelling med. Og har besteforeldre opplevd en av foreldrene som manipulerende i mange ulike situasjoner, vil en detaljert beskrivelse gjøre det mulig å gjenkjenne et manipulasjonsmønster. Dessverre har jeg erfart mange sakkyndige som ikke er villige til å gå i dybden i samtale med besteforeldre som har hatt mye kontakt med barnebarna.

Unngå å bli emosjonelt påvirket

Den manipulerende skaper bevisst en emosjon i den som manipuleres, slik at den analytiske evnen sløves. Den falske, velregisserte presentasjonen har ikke bare til hensikt å skape et imponerende bilde av seg selv, men kan også inneholde elementer av at det er synd på en selv. Gjennom å oppleve sympati eller synes synd på den manipulerende reduseres den sakkyndiges kritiske sans og faglige nyanseringer. Rapporter får da en tendens til å bli «hypotesebekreftende utredninger», dvs. at «sakkyndig tidlig i prosessen danner seg en hypotese og deretter finner data som støtter konklusjonen og undergraver data som utfordrer konklusjonen» (Barne- og likestillingsdepartementet, 2008, s.30). Årvåkenhet i prosessen innebærer å erkjenne når man blir emosjonelt påvirket av en forelder. En konsekvens av denne erkjennelsen er å gi seg tilstrekkelig rom for å reflektere over sin egen sympati for parten og å gå langsomt fram i sine avgjørende konklusjoner, og også kunne tåle å holde en konklusjon åpen fordi man ikke vet. Min erfaring er at en del sakkyndigrapporter har en lite nyansert drøftelse av ulike hypoteser der manipulasjon er en betydelig ingrediens i saken.

Studer samspeilet mellom foreldrene

Ofte treffer ikke den sakkyndige foreldrene sammen, men kun i enkeltsamtaler. Som et supplement etter at man har hatt individuelle samtaler med foreldrene, kan fellessamtale gi nyttig informasjon om samhandlingsmønsteret mellom partene: Hvem dominerer samtalen? Blir den ene forelderens stresset, usikker, satt ut, av den andre? Er den ene parten ute etter å ramme den andre, i stedet for å fokusere på barnas behov? Og lar den andre seg ramme? Blir en av partene ustrukturert og emosjonell i samtalen? Oppfører noen av partene seg annerledes i individuell samtale enn i fellessamtalen?

Det er enkelt for en manipulerende person å kontrollere sine egne dominerende tilbøyeligheter over den andre parten i fellessamtaler, og framstå tilforlatelig. Redsel som den dominerte opplever, kan den sakkyndige oftest oppdage. I en fellessamtale bør den sakkyndige også utfordre eller provosere foreldrene på temaer som er viktige for dem. Blir manipulatoren ivrig i forhold til temaer som tas opp, kan han eller hun glemme å kontrollere sine tilbøyeligheter, og fasaden slår sprekker

Manipulatorens aktive påvirkning

Parallelt med den falske presentasjonen av seg selv handler den manipulerende parten strategisk i nærmiljøet for å vinne omgivelsenes gunst. Disse handlingene gjøres sjelden med et ekte engasjement, men i den hensikt å presentere seg selv som en god forelder. Det er nettopp denne hensikten som gjør at adferden kan kalles manipulerende. En del manipulerende foreldre utfører da også godt synlige aktiviteter i barnehagen, på skolen, i tilknytning til barnas fritidsaktiviteter og blant naboer. En musiker spiller musikk for barna i barnehagen, ikke primært for å glede barna, men for å imponere de ansatte. En mor kommenterer overivrig i datterens leksebok samtidig som hun påtar seg klassekontaktvervet, for slik å «smøre» læreren fram mot rettssaken. Ansatte i barnehage, skole, barnevern, barne- og ungdomspsykiatrien og familievernkontor får derfor ofte et godt inntrykk av den manipulerende personen. Sakkyndiges innhentede informasjon fra komparenter blir dermed ikke pålitelige når en dreven manipulator aktivt har påvirket dem. Og ikke bare fagpersoner, men også nåværende venner og naboer, kan påvirkes på dette viset.

Samtidig som omgivelsene opplever manipulatorens som en sympatisk person, utsettes den andre forelderen for trakassering og provokasjoner i det skjulte. Et ledd i den strategiske planen kan være å bryte ned den andre, slik at denne gjør en dårlig opptreden overfor sakkyndig, dommer, andre fagpersoner og nærmiljøet. Når manipulatorens handlinger ikke avsløres av de faglige aktørene, kan begeret flyte over: Offeret blir så psykisk ustabil som manipulator allerede har beskrevet. Da har manipulators verk blitt fullendt.

Vurder partenens samarbeidsevne

Den manipulerende forelderen presenterer gjerne seg selv som en som ikke har problemer med å samarbeide med den andre, og idealet om et godt samarbeid og en fleksibel avtale om barna framheves. Normalt vil den manipulerende være psykisk sliten av hele tiden å tilpasse seg for barnets skyld i dette samarbeidet. Sant å si har den manipulerende forelderen behov for minimal kontakt i foreldresamarbeidet, men vegrer seg for å si fra om dette til den sakkyndige, i frykt for å bli kritisert for ikke å prioritere barnets behov. En avtale, et rettsforlik eller en dom bør i slike tilfeller detaljregulere foreldresamarbeidet, slik at behovet for kontakt mellom foreldrene reduseres til et minimum. Offeret for manipulasjon må heller ikke presses til å inngå avtale om å gå til samtaler for å bedre foreldresamarbeidet, da den manipulerende ikke endrer seg, annet enn der og da, i andres nærvær. For offeret blir det dessuten nok en arena der manipulatorens sannsynligvis kan utfolde seg uten å bli gjennomskuet. Dessverre har jeg erfart mange saker der ofre nettopp har blitt presset inn i slikt rettsforlik som innebærer en betydelig tilleggsbelastning i en allerede overbelastet livssituasjon. Tilleggsbelastningen blir enda større når man kommer til enda en fagperson som ikke gjennomskuer det falske spillet, og rimelig støtte til offeret ikke blir gitt.

En måte å avsløre manipulatorens på kan være at den sakkyndige foreslår å lage en detaljert skriftlig avtale om foreldresamarbeidet. En del manipulatorer blir påfallende rigide motstandere av en slik avtale, mens den som har behov for beskyttelse, griper muligheten.

En annen mulighet til å avsløre manipulatorens er at den sakkyndige foreslår at det ikke skal være møtepunkter mellom foreldrene i hente-bringe-situasjoner. Min erfaring er jevnt over at manipulerende parter ønsker møtepunkter for å kunne fortsette sin trakassering av offeret og reagerer sterkt hvis de fratas denne arenaen: En mor som ikke lenger orker å møte faren ved overlevering av barn, foreslår at hennes foreldre skal ta imot barnet. Far nekter, til tross for den gode relasjonen barnet har til besteforeldrene. Moren velger likevel å bruke sine foreldre. Ved levering står besteforeldrene ved hageporten for å ta imot. Far kjører i rasende fart og bråstopper ca. 1/2 meter fra bestemor. Det er viktig informasjon for den sakkyndige å analysere hvorfor en slik situasjon er så provoserende for den andre forelderen.

Manipulering av barn

Mest bekymringsfullt er det at barn blir manipulert til å oppføre seg på spesielle måter som et ledd i en plan for å gjøre godt inntrykk på den sakkyndige. Barn er lette å manipulere. Det er ikke uvanlig at en manipulator lærer barnet å være negativ mot den andre forelderen, eller påvirker barnet til å skjule negative reaksjoner det har mot en selv. Slik skaper manipulatorens et kunstig positivt samspill mellom seg og barnet i gitte situasjoner. Barnet tør med andre ord ikke å være seg selv, men oppfører seg slik manipulatorens ønsker. Når barnet er alene med den andre forelderen, går bedøvelsen fra den manipulerende langsomt ut av kroppen, og det normaliserer gradvis sin adferd. Konsekvensene av dette er at den manipulerende forelderen oppfører seg eksemplarisk ved å møte barnet på barnets behov og sette naturlige grenser den korte tiden den sakkyndige er til stede. Det den sakkyndige ser

i sin begrensede kontakt med barnet, blir da det den manipulerende ønsker at den sakkyndige skal erfare. Kritiske refleksjoner over begrensingene av slike observasjoner fra sakkyndige savnes etter mine erfaringer.

Barn kan lokkes, bestikkes eller trues til å oppføre seg på visse måter. Barn helt ned i fire års alder er for eksempel truet med at «pappa kommer i fengsel hvis du sier at jeg har slått deg». Eller «mamma kommer til å dø hvis du sier noe». Resultatet blir at barnet ikke åpner seg for den sakkyndige. Forteller et barn at det ikke vil på besøk hos pappa fordi pappa er slem eller dum, vil en manipulerende far si at det er mor som har manipulert barnet til å si dette. Den sakkyndige må bruke tid på å etablere barnets tillit og samtale med barnet på en nyansert måte. I min praksis har jeg dessverre en rekke eksempler på at den sakkyndige i slike saker har brukt lite tid på å få fram barnets nyanserte opplevelser. Det må også være rom for en hypotese om at barnet kan være påvirket på en slik måte som eksempelet viser.

Også andre utfordringer møter den sakkyndige i sine begrensede observasjoner av barnet. Når en forelder formidler at barnet starter med negativ adferd mot forelderen i form av raserianfall og deretter hysterisk gråt i timevis etter samvær hos den andre, finner oftest ikke den sakkyndige dette ved egen observasjon, når den andre parten er manipulerende. I perioden da den sakkyndige er inne, er det ofte rolig, fordi den manipulerende stopper adferd som kan avsløres. Selv om den sakkyndige ikke observerer et fenomen som er beskrevet av en av foreldrene, betyr det ikke at fenomenet ikke eksisterer.

Etter min erfaring er den sakkyndige for sjelden til stede i barnets naturlige, spontane aktiviteter utenfor foreldrenes hjem på en måte som ikke forstyrrer barnets naturlige utfoldelse. Den sakkyndige kan også foreslå en aktivitet der både mor, far og barn er til stede samtidig. Hensikten er å sammenlikne hvordan barnet oppfører seg overfor hver av foreldrene når begge er til stede.

Omfattende slutninger fra begrensede observasjoner

I sine utredninger bør den sakkyndige være åpen for de feilkildene som ligger i observasjoner der en part er manipulerende. Jeg savner fra min praksis reservasjoner i den sakkyndiges slutninger på grunnlag av begrenset observasjonsgrunnlag. To kasus illustrerer dette sentrale poenget:

Det ene kasuset omhandler en far som har presentert overfor den sakkyndige at det er for tette bånd mellom mor og barn. Er dette en falsk presentasjon, innebærer den ofte en kime av sannhet som forstørres opp og er en alvorlig kritikk av den andre forelderen. En kime av sannhet gjør presentasjonen mer troverdig. Det kan være relativt tette bånd mellom mor og barn, men ikke nødvendigvis skadelig tette. Når barnet kryper opp på mors fang under observasjonen, kan dette være uttrykk for at barnet er utrygg på den fremmede, og behøver ikke bety bekreftelse av fars versjon. Det synes som sakkyndiges forståelse av barns adferd i observasjonssituasjoner snevres inn når de er utsatt for manipulerende adferd som formidler *en* mulig årsaksforklaring til barnets adferd. Dessverre fortolker sakkyndige som allerede er blitt manipulert, barnets adferd i lys av manipulatorens versjon. Kritisk drøftelse av åpne hypoteser fra den sakkyndige om mulig begrenset betydning av det man ser i observasjoner av barnet, mangler ofte der den sakkyndige er manipulert av en av foreldrene.

I det andre kasuset er det en datter på 5 år som bor hos sin mor. Når den sakkyndige kommer, er mor opptatt av å vise samspill med datteren. Mor er samtidig redd for å bli oppfattet i tråd med fars manipulerende presentasjon: som engstelig og sykkelig opptatt av datteren. Mor er *i den konkrete situasjonen* usikker, hektisk, overinvolvert i datteren. Samtidig er datteren engstelig både fordi hun merker mors anspenhet og at det er en fremmed til stede, og knytter seg derfor ekstra til mor. I naturlige settinger er det tette bånd mellom mor og datter, men innenfor en akseptabel variasjon. Fars påvirkning kombinert med sakkyndiges egne observasjoner gir en ensidig negativ konklusjon

om mors omsorgsevne. Andre hypoteser som mulig forklaring for hva den sakkyndige ser i sine observasjoner, er ikke drøftet. Med begrenset observasjon, der de observerte er klar over at de blir observert, må den sakkyndige generelt sett være varsom med å trekke generelle konklusjoner. Mine erfaringer er at den sakkyndige ofte ukritisk støtter manipulatorens versjon når noe i situasjonen *kan fortolkes* til støtte for den usaklige eller falske presentasjonen. Den sakkyndige generaliserer sine slutninger om mors omsorgsevne på bakgrunn av begrensede observasjoner.

Endringer i arbeidsstil

Min konklusjon er at det er behov for en klar endring i sakkyndiges arbeidsstil for at barn ikke skal lide under feil avgjørelse i domstolen. Når den sakkyndige i realiteten får ansvar som en dommer, og gjennom sitt begrensede mandat ikke er i stand til å avdekke de faktiske forhold, må det kreves en forandring både i de sakkyndiges holdninger og i systemet.

Som sakkyndig er det en ærlig sak å innrømme at man er usikker på hvem som egentlig manipulerer hvem. Når partene presenterer ulik virkelighet, må flere hypoteser drøftes i utredningen. Tvilen må bli synlig og ikke dekkes bak en kompenserende sikkerhet. Unngåelse av konklusjoner er å foretrekke der manipulasjon er et tema. Min påstand er at sakkyndige i barnefordelingssaker ofte ikke mestrer å avsløre avanserte manipulatorer. Entydige konklusjoner baserer seg på ensidig stillingtagen, noe som kan bli skjebnesvangert for barn som havner hos feil omsorgsperson. Fallgruvene er mange, og økt forståelse og kunnskap for manipulasjonens vesen er nødvendig. Undervurdering av utfordringene som ligger skjult i saker der manipulasjon er involvert, fører til at det avsettes for lite tid til å grave dypt. En sakkyndig som er ydmyk for oppgavens vanskelighet, gir retten refleksjoner uten konklusjon. Selv om retten i realiteten vil overlate ansvaret for avgjørelsen til sakkyndige, må denne stå imot et slikt press. To sakkyndige bør dessuten arbeide *uavhengig* av hverandre med hver sin utredning der det er mistanke om manipulerende adferd. Det skjerper kvaliteten. Retten må på sin side ikke tillegge sakkyndiges uttalelser så stor tyngde som den gjør i dag, men se sakkyndiges vurderinger som ett av mange bevis. Retten har et selvstendig ansvar for at saken blir tilstrekkelig belyst. Den må derfor bestrebe seg på å finne fram til vitner som ikke lenger er under manipulatorens innflytelse. Bevisene blir som brikker i et puslespill som til sammen avdekker bildet av hvem man egentlig har med å gjøre.

Grethe Nordhelle
Diakonhjemmet høgskole
Pb. 184 Vinderen
0319 Oslo
Tlf. 928 00 226
E-post nordhelle@diakonhjemmet.no

Referanser

Barne- og likestillingsdepartementet (2004). *Om saksbehandlingsregler i barnefordelingssaker for domstolene og høring av barn*. Veileder Q-15/2004. Statens forvaltningstjeneste.

Barne- og likestillingsdepartementet (2008). *Barnefordelingssaker der det er påstander om vold*. Informasjonshfte Q-1144 B.

- Koch, K. (2000). *Når mor og far møtes i retten – barnefordeling og samvær* –. NOVA- rapport 13/2000.
- Koch, K. (2008). *Evalueringsav saksbehandlingsreglene for domstolene i barneloven – saker om foreldreansvar, fast bosted og samvær*. Barne- og likestillingsdepartementet.
- Nordhelle, G. (2009). *Manipulasjon. Forståelse og håndtering*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ot.prp. nr. 29 (2002–2003). *Om lov om endringer i barneloven mv.*

